



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## De lange schaduw van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) in Friesland

Feenstra, H.A.; Enthoven, V.

### Citation

Feenstra, H. A. (2021). De lange schaduw van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) in Friesland. In V. Enthoven (Ed.), *Nederland in last. Vijfhonderd jaar overheidsfinanciën in de Lage Landen, 1500-2000* (pp. 89-109). Leiden: Primavera Pers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3512102>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3512102>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

# De lange schaduw van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) in Friesland

ALBERTO FEENSTRA<sup>1</sup>

Vroeg in de ochtend van 6 juni 1769 maakte de Amsterdamse makelaar Johannes Menkema zich klaar om in Haarlem rentebetalingen te gaan verrichten. Hij moest daar de achterstallige rente betalen van het gewest Friesland. Bovendien mocht hij van die rente slechts een gedeelte daadwerkelijk uitbetalen.<sup>2</sup> Om deze verlate en onvolledige rentebetaling te begrijpen moeten we terug naar de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). De financiële moeilijkheden die dit voor de strijdende partijen creëerde is inmiddels bekend. Deze monden uit in de beroemde *bubbels* in Frankrijk en Groot-Brittannië, die in 1720 knapten.<sup>3</sup> Problemen met de kapitaalmarkt als gevolg van de overheidsuitgaven voor de Spaanse Successieoorlogen bleven voor alle gewesten uit.<sup>4</sup> Wel moest in 1715 het betaalkantoor van de Unie enkele maanden de deuren sluiten, al moet dat volgens Wantje Fritschy en Rene van der Voort, niet als een staatsbankroet beschouwd worden.<sup>5</sup> De Friese casus geeft aanleiding om deze interpretatie en de consensus over de absentie van problemen met de staatsschuld in de Republiek te heroverwegen.

In deze bijdrage staat de vraag centraal hoe de gewesten, binnen die context van de federale staat, hun groeiende schulden beheerden. Aan de hand

- 1 De auteur dankt Marjolein 't Hart en Wietse Veenstra voor hun commentaar op een eerdere versie van dit stuk.
- 2 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (6 juni 1769). Indien niet anders aangegeven zijn de kranten geraadpleegd via Delpher: URL: <http://resolver.kb.nl> (februari 2020).
- 3 W. Fritschy en R. van der Voort, 'From Fragmentation to Unification. Public Finance, 1700-1914', in M. 't Hart, J. Jonker en J. Luiten van Zanden (red.), *A Financial History of the Netherlands* (Cambridge, 1997) 64-93, aldaar 72; F.Ph. Groeneveld, *De economische crisis van het jaar 1720* (Groningen, 1949) 27-34.
- 4 Fritschy en Van der Voort, 'From Fragmentation to Unification', 70-72; A.J. Veenendaal jr, 'Fiscal Crises and Constitutional Freedom in the Netherlands, 1450-1795', in Ph.T. Hoffman en K. Norberg (red.), *Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government, 1450-1789.*

- The Making of Modern Freedom* (Stanford, 1994) 96-139, aldaar 134; M. 't Hart, 'Mobilising Resources for War. The Dutch and British Financial Revolutions Compared', in R. Torres Sánchez (red.), *War, State and Development. Fiscal-Military States in the Eighteenth Century* (Pamplona, 2007) 189-200, aldaar 179/80; O. Gelderblom en J. Jonker, 'Mirroring Different Follies. The Character of the 1720 Bubble in the Dutch Republic', in W.N. Goetzmann (e.a., red.), *The Great Mirror of Folly. Finance, Culture, and the Crash of 1720* (New Haven, 2013) 121-139, aldaar 130, 132/3.
- 5 E.H.M. Dormans, *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam, 1991) 147; W. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid, 1795-1801* (Den Haag, 1988) 41; Fritschy en Van der Voort, 'From Fragmentation to Unification', 70-72.

van Friesland wordt geanalyseerd hoe de gewesten omsprongen met de enorme stijging in de oorlogsuitgaven. Dit geeft inzicht in de consequenties van het federale stelsel van de Republiek.

In het eerste deel van deze bijdrage wordt naar de oorsprong van de Friese betaalproblemen gezocht. Daarna wordt de ontwikkeling onderzocht van de Friese gewestelijke schuld, in omvang en samenstelling. Vervolgens wordt geanalyseerd in hoeverre de Friezen de rente over schuld betaalden, nadat deze hen feitelijk boven het hoofd gegroeid was. Dit valt in twee tijdvakken uiteen, met de Oostenrijkse Successieoorlog als scheiding. Zodoende wordt duidelijk dat Johannes Menkema's rentebetaling in Haarlem alleen begrepen kan worden uit de financiële lasten van de Spaanse Successieoorlog.

### De oorsprong van het probleem

Zoals gezegd, de oorsprong van deze bijzondere betaling lag in de Spaanse Successieoorlog. Ieder gewest was verantwoordelijk voor een vast aandeel in de gezamenlijke uitgaven, dat voor het merendeel uit defensie-uitgaven bestond. In dit omslagstelsel van de Republiek bedroeg het Friese aandeel in deze zogenoemde quote 11%, tegenover 58% van Holland. Daarmee droeg Friesland na Holland het meeste bij in gezamenlijke uitgaven. De bevolkingscijfers helpen om dat verschil in perspectief te zetten. Hollands bevolking was met circa 840.000 inwoners omstreeks 1700 zesmaal zo groot als Frieslands inwonertal van ongeveer 137.000, terwijl het aandeel in de quote slechts vijfmaal zo groot was.<sup>6</sup> De Friese bijdrage was dus per hoofd van de bevolking zelfs iets hoger dan dat van Holland. Dankzij de gewestelijk fiscale autonomie, werden de gewestelijke overheden, de gewestelijke Staten, op vergelijkbare wijze geconfronteerd met de vraag hoe zij hun aandeel in de gezamenlijke en gewestelijke uitgaven moesten dekken.<sup>7</sup> Grofweg hadden de gewesten de optie tot lastenverzwaring door belastingheffing of het aangaan van leningen om de uitgaven te financieren.

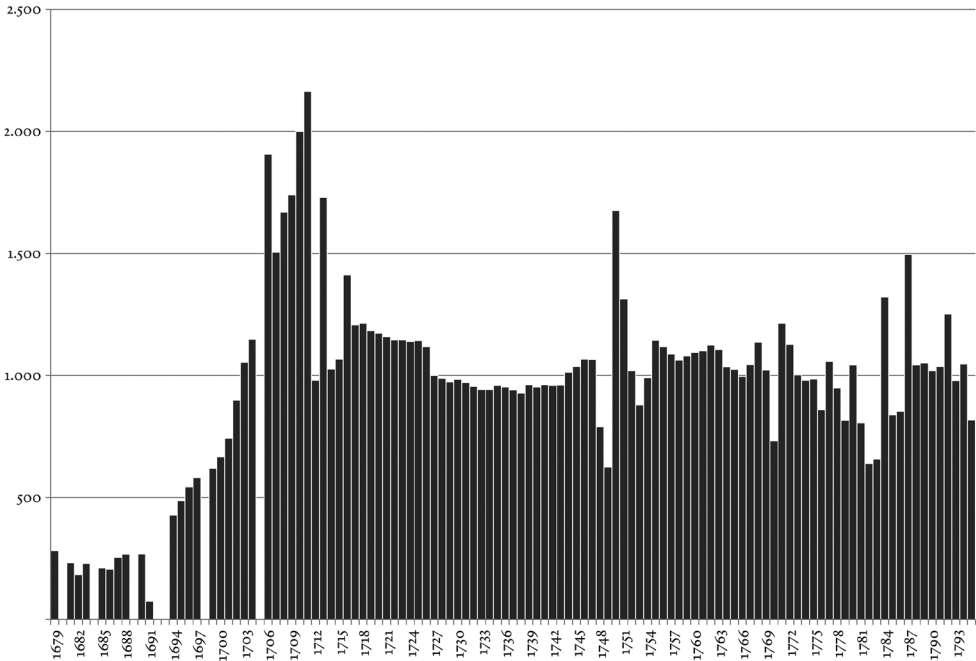
Dat de Spaanse Successieoorlog het beginpunt van de Friese betalingsproblemen was, blijkt uit de ope lopende tekorten en de daaruit volgende schulden. Tot het einde van de zeventiende eeuw waren de Friese schulden beperkt gebleven. De Negenjarige Oorlog (1688-1697) leidde tot een eerste significante groei van de schuld. Pas echt groot werden de problemen tijdens de Spaanse Successieoorlog.

6 Voor Holland, op basis van interpolatie: J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge, 1997) 52. Voor Friesland, op basis van interpolatie: H.P.H. Nusteling en Ph. van der Weegen, 'Dopen en trouwen en de bevolkingsomvang van Friesland in de periode 1655-1794',

*It beaken. Meidielingen fan de Fryske Akademy* 46 (1984) 105-138, aldaar bijlage 3; J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800*, twee delen (Wageningen, 1972) II:412-415.

7 W. Fritschy, *Schulden als leerschool? De Unie der Zeven Verenigde Provinciën en de Europese Unie* (Amsterdam, 2012) 17/8.

Grafiek 1. Interestbetalingen van het gewest Friesland, 1679-1795 (in 1.000 gulden)



Bron: Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 223-224, 258-260.

Voor de periode tot aan de Negenjarige Oorlog zijn de gegevens over de Friese overheidsfinanciën beperkt. Dat geldt ook voor de overheidsschulden. Toch is op basis van het fragmentarische bronmateriaal vast te stellen dat de omvang van de schulden daarvoor nog beperkt was. Toen aan het eind van de Negenjarige Oorlog een overzicht gemaakt werd van de schuld bleek het grootste deel tijdens die oorlog ontstaan te zijn. Aan de vooravond van deze oorlog bedroeg de schuld ongeveer 4 miljoen gulden in losrenten en f700.000 in lijfrenten. Aan het eind van de oorlog was de losrenteschuld opgelopen tot 9,3 miljoen gulden. Daarbovenop kwam een lijfrenteschuld van ongeveer 1,7 miljoen gulden.<sup>8</sup> In totaal bedroeg de Friese gewestelijke schuld daarmee 11 miljoen gulden in 1698. De tekorten tijdens de Negenjarige Oorlog hadden kortom geleid tot een ruime verdubbeling van de schuld.

Die groeiende schuld had uiteraard invloed op de Friese overheidsfinanciën, ook na het tekenen van de Vrede van Rijswijk (1697). De directe oorlogskosten waren weliswaar verminderd, maar indirect werkten zij door via de gewestelijke schuld. Nu drukten immers de toegenomen rentelasten op de begroting. Dat blijkt wel uit de uitgaven die Friesland voor en na de oorlog deed aan rentelasten. In 1687 bedroeg dit nog ongeveer f200.000, in 1698

8 Aan lijfrenten werd f150.000 betaald. Gerekend met het gangbare percentage

van 9% bedroeg de lijfrenteschuld ongeveer 1,7 miljoen gulden.

was dit al ruim een half miljoen gulden.<sup>9</sup> Deze toename was nog maar een voorproefje van wat de Spaanse Successieoorlog zou brengen.

Binnen enkele jaren waren de jaarlijkse renteverplichtingen opnieuw verdubbeld tot meer dan een miljoen in 1703 om nogmaals te verdubbelen in 1711. Het is duidelijk dat de Spaanse Successieoorlog een enorme aanslag betekende op de Friese gewestelijke financiën. Dat jaar is er iets opmerkelijks te zien in grafiek 1, namelijk een plotselinge halvering van de rentebetalingen. Wat er dat jaar precies gebeurde wordt hieronder besproken. Uit de figuur is ook duidelijk dat gedurende de rest van de achttiende eeuw de rentebetalingen om en nabij dit niveau van 1 miljoen bleven schommelen.

Om preciezer te bepalen hoe groot de invloed van de toegenomen schuld was, is het zinnig om onderscheid te maken tussen een primaire balans en financieringstekorten of -overschotten. De primaire balans vergelijkt alle lopende inkomsten met de lopende uitgaven, exclusief de rentelasten. Bij de berekening van de financieringstekorten of -overschotten worden de rentelasten juist wel meegerekend. In geen van beide berekeningen worden leningen of de aflossing ervan meegerekend, zoals bij begrotingsoverschotten of -tekorten het geval is. Het verschil tussen beide grootheden laat dus zien in hoeverre tekorten uit het verleden de overheidsfinanciën bepalen.

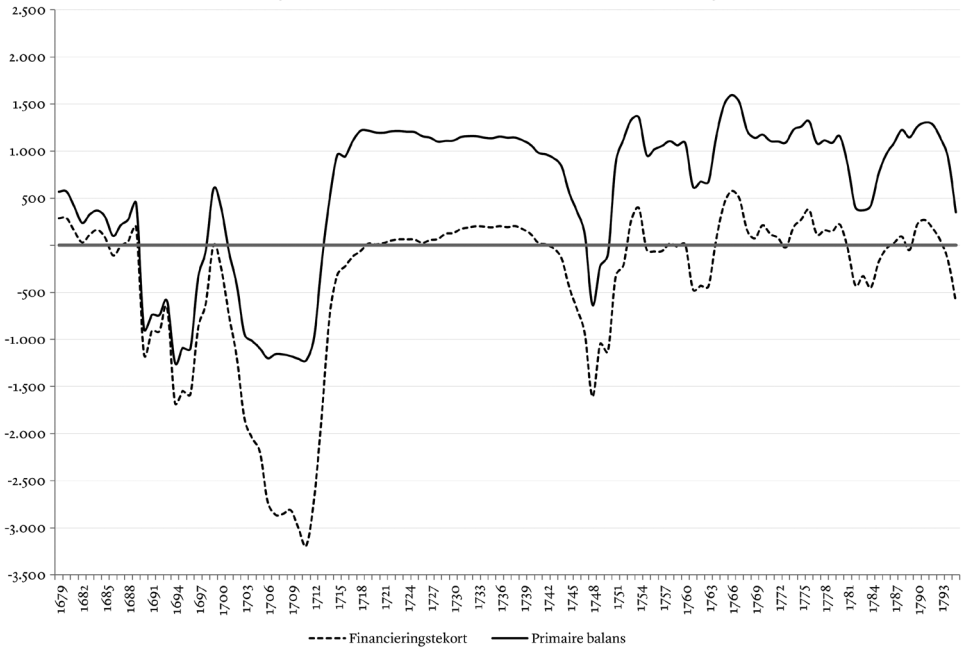
Kijken we naar de Friese inkomsten en uitgaven dan valt op dat tot aan 1688 er sprake was van een overschot op beide parameters. Ze lagen, dankzij de relatief beperkte rentelasten, ook nog eens dichtbij elkaar. Friesland had dus na betaling van alle lasten, inclusief de rentelasten, nog geld over. Na afloop van de Negenjarige Oorlog is het overschot op de primaire balans nog net voldoende om de rentelasten te dragen. Met het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog ontstonden er tekorten. Voor de lopende uitgaven sloeg dit met de Vrede van Utrecht direct om in een overschot. Dat was echter onvoldoende om alle rentelasten te dragen. Daardoor bleef het financieringstekort bestaan tot 1720. Als gevolg daarvan steeg de gewestelijke schuld naar 37 miljoen gulden.<sup>10</sup> Gedurende de rest van de eeuw bereikte Friesland vrijwel voortdurend over een primair begrotingsoverschot dat voldoende was om de rentelasten te dragen. Alleen aan het einde van de Oostenrijkse Successieoorlog had het gewest moeite om de lopende uitgaven te voldoen en had het tijdelijk een tekort op die primaire balans. Met deze grotere rentelast liet de Spaanse Successieoorlog duidelijk nog lang haar sporen na in de Friese gewestelijke financiën.

9 C. Trompetter, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel VI, Friesland, 1587-1795* (Den Haag, 2007) 185, 250-258. Over 1687 noteert Trompetter f109.000. Dit bedrag kan haast niet correct zijn. In plaats daarvan ben ik uitgegaan van het gemiddelde tussen de jaren 1686 en

1688, respectievelijk f56.311 en f62.125 en de gemiddelde nominale interest à 8% en 9%-coupon: f699.101.

10 Tresoar, Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum (Tresoar), Archieven van gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland (SvF) [5] inv. nr. 523, Landdagstukken, 1720.

Grafiek 2. Financieringstekorten Friesland, 1679-1795 (in 1.000 gulden)



Bron: Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 223-224, 258-260.

### Naar een Fries staatsbankroet

Het was duidelijk dat Friesland de explosieve stijging van de oorlogs- en rentelasten niet zo maar kon dragen. Om de uitgaven te dekken moesten de belastinginkomsten meestijgen. Dat was in onvoldoende mate het geval. De enige mogelijkheid om toch aan de financiële verplichtingen te voldoen, was om geld te lenen. De Staten van Friesland probeerden dan ook volop aan geld te komen, door binnen en buiten het gewest leningen aan te gaan.

De schuld die al zo sterk gegroeid was tijdens de vorige oorlog, liep nu nog sneller op. Waar de schuld in 1698 al 11 miljoen gulden had bedragen was dit in 1710 opgelopen tot ruim 28 miljoen gulden.<sup>11</sup> De Spaanse Successieoorlog leidde dus tot bijna een verdrievoudiging de Friese schuld, in minder dan een decennium. En de oorlog was toen nog niet beëindigd.

De groei van de schuld dreigde de Friezen boven het hoofd te groeien. De olopende tekorten moesten dus snel een halt toegeroepen worden, anders dreigde een staatsbankroet. Dat beseften de regenten zelf maar al te goed. Vanaf 1707 schreven ze herhaaldelijk aan hun collega's bij de Staten-Generaal dat de oorlogslasten ondraaglijk geworden waren. Ze maanden om die reden tot spoedige vredesonderhandelingen met Frankrijk. De oorlog ging niettemin voort en de daarmee gepaard gaande kosten eveneens.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Tresoar, SvF inv. nr. 453, Landdagstukken, 1710.

<sup>12</sup> Ibidem, inv. nr. 267/72-80, Secrete resoluties, 1707-1709.

Bovendien raakte het Friese krediet langzamerhand op. In een memorandum van februari 1710 aan de Staten schreef de ontvanger-generaal Johannes Knok dat hij in financiële problemen was gekomen. Niet alleen had hij moeite alle uitgaven te betalen, het lukte hem ook niet de tekorten aan te vullen met nieuwe leningen. Hij verzocht de Staten dan ook dringend om na te denken over andere middelen om de achterstanden te bestrijden.<sup>13</sup> Dat de markt geen Friese leningen meer opnam, was wellicht al een teken dat het risico op die staatsleningen te groot begon te worden.

In het begin van 1711 was de grens van de financiële mogelijkheden volgens de regenten bereikt. Er werd besloten om niet langer alle verschuldigde rente te betalen. In eerste instantie was dit een mondelinge afspraak, die pas in een secrete resolutie in oktober bekrachtigd werd.

Samengevat kwam het neer op het volgende. De Staten van Friesland bevestigden de mondelinge opdracht van het Mindergetal, een soort dagelijks bestuur, aan Gulbertus Knok, de ontvanger die belast was met de interestbetaling over de obligaties. Die opdracht hield in dat hij geen interest mocht betalen over de in Holland uitgegeven obligaties met een vervaldatum tussen mei 1711 en april 1712. Dat gold ook voor Friezen die deze stukken bezaten, tenzij zij konden aantonen deze vóór 10 februari 1711 te hebben gekocht. Die formulering impliceert dat op die laatste datum het mondelinge besluit gevallen was om de interestbetaling te stoppen.

Nadere bestudering van de resolutietekst geeft inzicht in de verhouding van Friesland met de kapitaalverschaffers op vier vlakken. Het eerste dat uit de tekst naar voren komt is dat er sprake was van een partieel bankroet. Het moratorium van de interestbetalingen gold slechts een deel van de renteverplichtingen: het betrof alleen de obligaties die in Holland waren geplaatst. Daarmee waren de lijfrentebetalingen en de interestbetalingen over de in Friesland uitgegeven obligaties gevrijwaard van deze maatregel. Het was vanuit een kostenperspectief een logische maatregel om te nemen. Ongeveer de helft van de obligatieschuld bestond namelijk uit in Holland geplaatste stukken. Daarmee halveerden de Staten van Friesland dus hun renteverplichtingen, maar stopten niet volledig met betalen.

Het tweede, misschien nog wel belangrijker punt, is dat hieruit blijkt dat de kapitaalmarkt binnen de Republiek gefragmenteerd was. Er was immers een onderscheid aan te brengen in de behandeling van in Holland en in Friesland uitgegeven schuldpapier. Daar waren de Friese regenten zich van bewust. Sterker nog, ze zetten het instrumenteel in om een onderscheid te maken tussen Friese en niet-Friese obligatiehouders. Dit verschil in status resulteerde namelijk in een verschil in behandeling op basis van politiek-institutionele grenzen. De interne politieke grenzen werden gebruikt om het probleem zo ver mogelijk weg te parkeren, met de benadeling van Hollandse schuldeisers ten opzichte van de Friese tot gevolg.

<sup>13</sup> Ibidem, inv. nr. 453, Landdagstukken, 1720.

Het derde vlak betreft de mogelijkheden tot het verhandelen van schuldpapieren via de zogenoemde secundaire markt, waar in reeds uitstaande obligaties gehandeld werd. Opnieuw blijkt uit de resolutie dat de Friese regenten goed begrepen hoe de markt in elkaar stak. Om de effecten van dat onderscheid tussen in Holland en Friese uitgegeven schuldpapieren te handhaven maakten de regenten een voorbehoud voor de handel en betaalbaarstelling. Namelijk, dat in Holland uitgegeven obligaties ook niet in Friesland betaald werden, tenzij deze aantoonbaar vóór 10 februari 1711 waren verhandeld. Dit bewijst dat een dergelijke secundaire kapitaalmarkt voor overheidsschuld grensoverschrijdend functioneerde, hier tussen Holland en Friesland.

Tenslotte laat het zien hoe complex en gefragmenteerd het schuldbeheer binnen de gewestelijke financiën georganiseerd was. De ontvanger van de losrenten, Knok, kreeg dus eerst een mondelinge opdracht van het Mindergetal. Hun besluit werd door de Friese Staten bevestigd. Maar over de lijfrenten werden geen uitspraken gedaan. Dat kwam omdat er naast Knok nog drie ontvangers waren, te weten die over de lijfrenten, de florenen en over de consumptiën. Iedere ontvanger had zijn eigen inkomsten, uitgaven en administratie. Het Mindergetal bracht de informatie van de vier ontvangerskantoren samen voor de vergadering van de Friese Staten.<sup>14</sup>

Dat er in deze resolutie niet gerept werd over de lijfrenten betekende niet dat daar geen problemen waren ontstaan. In een reactie aan een aantal Amsterdamse schuldeisers schreven de Staten dat zij: '[...] alles wat haer mogelijk en doenlijk sal wesen, in 't werk te stellen, om de supplianten, en andere hare Buijtenlandse creditoren aen betaeling van los en lijfrenten te verhelpen'.<sup>15</sup> Behalve dat de Amsterdammers dus als buitenlands werden aangemerkt, werden ook de lijfrentehouders expliciet en in één adem genoemd met de losrentehouders.

Inderdaad werden ook de lijfrenten niet volledig betaald, zo blijkt uit een advertentie uit 1714. In mei van dat jaar kondigde de ontvanger van de Friese lijfrenten, Everhardus Wielinga, aan direct de lijfrenten te laten betalen die in mei tot en met juli 1711 vervallen waren. De Friese bode in Amsterdam, een zekere Willem Onk, zou deze betalingen verrichten. Zelf zou hij nog een jaar lijfrenten komen betalen, op een nader te bepalen datum in augustus. Wel werd deze betaling met 10% gekort, waarbij werd opgemerkt dat die korting ook werd toegepast op de Friese lijfrenten.<sup>16</sup> Daarmee communiceerde Wielinga dat er geen ongelijkheid bestond tussen de betaling van Friese en Hollandse lijfrenten. Nog iets later, in augustus, adverteerde Wielinga opnieuw dat de Staten van Friesland hem de betaling van lijfrenten had toegestaan. De termijn van die betaling was inmiddels met bijna een jaar opgerekt tot april 1712.<sup>17</sup> De termijn van de achterstal was zo dus opgelopen tot ruim twee

14 Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 11/2, 26/7.

15 Tresoar, SvF inv. nr. 120/89, Resoluties, 23 september 1713.

16 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (1 mei 1714).

17 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (25 augustus 1714).



jaar voor de lijfrenten. Evenals bij de interestbetalingen aan de obligatiehouders was dus ook bij de lijfrentebetalingen sprake van onvolledige betaling en te late betaling, eveneens vanaf mei 1711.<sup>18</sup> Die termijn verschildte door de opdeling van het Friese fiscale stelsel. De ontvanger van de lijfrente communiceerde tevens dat hij een gelijke behandeling van Friese en niet-Friese lijfrentehouders hanteerde, waarschijnlijk om de reputatie van zijn kantoor te beschermen.<sup>19</sup>

Het besluit tot wanbetaling was het gevolg van de voortdurende uitgaven voor de oorlogslasten en de daaruit voortvloeiende tekorten op de Friese gewestelijke begroting. Heel bewust maakten de regenten gebruik van de federale structuur van de Republiek om de Hollandse obligatiehouders in de kou te zetten. Ook de bezitters van Friese lijfrenten ontkwamen niet aan de gevolgen van de betalingsproblemen. Dankzij de interne fragmentatie van het schuldbeheer kon de ontvanger van de lijfrente een eigen koers uitzetten. Deze leidde tot een gelijkere behandeling van de Friese en Hollandse lijfrentehouders, na dit partiële staatsbankroet.

### Reacties en oplossingen tot 1745

De Friese wanbetaling kon niet zonder gevolgen blijven. In de vreedstijd tussen de Spaanse en Oostenrijkse Successieoorlogen kon het gewest de gevolgen van de wanbetaling beperken. Het aangaan van nieuwe leningen buiten het gewest bleek weliswaar onmogelijk. Toch leidde dit niet tot grote financiële problemen. Pas met de tekorten voortvloeiende uit de Oostenrijkse Successieoorlog zagen de Friezen zich werkelijk geconfronteerd met de lange-termijn gevolgen van de wanbetaling in 1711.

#### *Volharding*

Al snel na de betalingsstop ontvingen de Staten van Friesland verzoeken van diverse Amsterdamse crediteuren die een hervatting van de betalingen eisten. Het antwoord van de Staten liet zich raden: ze wilden wel betalen, maar konden niet. De betaling van de troepen had de schatkist uitgeput.<sup>20</sup> De schuldeisers kregen dus nul op het rekest.

Dat de troepenbetaling voorrang had gekregen betekende overigens niet dat Friesland alle verplichtingen aan de Generaliteit voldeed. Een deel van die achterstallige betalingen werd omgezet in schulden aan de Generaliteit. Het lijkt uitgesloten dat de financiële problemen zich tot Friesland beperkten. Bij het sluiten van het betaalkantoor van de Unie, in 1715, hadden namelijk alle gewesten schulden aan de Generaliteit en Holland het meest. Op het eigen krediet had de ontvanger van de Unie slechts beperkt geleend,

18 Trompetter, *Gewestelijke Financiën. Friesland*, 108-111, 164/5; NA, Provinciale resoluties [1.12.01] inv. nr. 484/11, Losse en lyfrenten, 1770; Tresoar, SvF inv. nr. 59, Balance over 1730.

19 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (25 augustus 1714).

20 Tresoar, SvF inv. nr. 120/89, Resoluties, 23 September 1713.

de meerderheid van de schulden stond op naam van de gewesten.<sup>21</sup> Dit extra krediet bood Friesland nog steeds onvoldoende ruimte om de Hollandse schuldeisers te betalen.

*Trage hervatting en gelijkere behandeling*

De Hollandse crediteuren lieten het er niet bij zitten. Als de Friese bestuurders niet naar hen wilden luisteren, dan misschien wel naar hun overheid. Zodoende ontvingen de Friese Staten een brief van hun Hollandse tegenhangers. Het belangrijkste onderdeel van de klacht behelsde de ongelijke behandeling van de buiten Friesland wonende crediteuren, niet de wanbetaling zelf. De Staten van Holland verzonden brieven van gelijke strekking op 25 februari en 24 maart 1716.<sup>22</sup> Dit gebeurde waarschijnlijk wegens het uitblijven van een Friese reactie. Pas in april 1716 formuleerden de Friese Staten een antwoord. Daarin verdedigden zij hun beleid door te benadrukken dat ze niet bij machte waren geweest om alle renteverplichtingen te voldoen. Ondanks die verdediging, resulteerde het Hollandse protest in een beleidswijziging. De nominale interest op alle obligaties in omloop werd vastgesteld op 4%. Dat percentage werd alleen niet uitbetaald, want de Staten van Friesland voerden ook direct een belasting in van 2% over de nominale waarde van de obligaties. De effectieve rentevoet werd zo verlaagd naar 2%. Wel werd deze maatregel vergezeld van de belofte dat als de financiën weer gezond waren, deze belasting kon worden afgeschaft. Ook voor de lijfrente werd een belasting ingevoerd, in dit geval van 20% van de rentebetaling. Tegelijkertijd werden onder deze voorwaarden de rentebetalingen aan de ‘buitenlandse’ crediteuren hervat.<sup>23</sup> Deze nieuwe belasting had hetzelfde effect als het niet betalen van de extraterritoriaal geplaatste schuld, namelijk een halvering van de rentelast. Aan het Hollandse bezwaar werd zo tegemoetgekomen; de pijn van de wanbetaling werd gelijk over Friese en niet-Friese crediteuren verdeeld.

Wat meegespeeld kan hebben, was dat Friese graankooplieden in Holland gehinderd werden in hun zaken. De Staten van Friesland droegen hun afgevaardigden in de Staten-Generaal op te zorgen dat de belemmeringen opgeheven werden.<sup>24</sup> Of er daadwerkelijk een relatie was met de Friese wanbetaling is vooralsnog onbekend. Toch is het goed voorstelbaar dat dit het geval was. In uiterste nood liepen inwoners het risico gegijzeld te worden voor de schulden van hun overheid. Deze praktijk is in de Nederlanden vooral beschreven voor de late-Middeleeuwen (zie de bijdrage van Jaco Zuijderduijn elders in deze bundel). Het beroep op het represaillerecht wordt verondersteld verdwenen te zijn aan het einde van de zestiende eeuw.<sup>25</sup> Maar in het midden van de achttiende eeuw werd het tenminste nog eenmaal in alle he-

21 Dormans, *Het tekort*, 147/8, 151, 156.

22 Tresoar, SvF inv. nr. 1713, Journalen van het Mindergetal, 1716: punt 6; ibidem, inv. nr. 123/54, Resoluties, 25 februari en 24 maart 1716; ibidem, inv. nr. 123/54, Resoluties, 1716.

23 Ibidem, inv. nr. 123/54-56, Resoluties, 1716.

24 Ibidem, inv. nr. 119/94, Brief Staten-Generaal, 5 november 1712.

25 J. Zuijderduijn, ‘Wining and Dining of water en brood? Het fundamentele pro-

vigheid toegepast door ontevreden Amsterdamse crediteuren om het gewest Groningen tot betaling van achterstallige renten te dwingen.<sup>26</sup>

Ook voor Friesland was het geen onbekend fenomeen. Toen het gewest in 1637 een betalingsachterstand had gehad, drongen Friese kooplieden, vooral uit Harlingen, aan op een snelle hervatting van de rentebetalingen in Holland. Zij vreesden namelijk onder het represaillerecht aansprakelijk gesteld te worden voor de Friese gewestelijke schuld.<sup>27</sup> Het is dus niet ondenkbaar dat deze situatie zich driekwart eeuw later herhaalde.

Hoe het ook zij, de rentebetalingen kwamen moeizaam op gang, ondanks het besluit tot hervatting in 1716. Want in februari 1718 kondigden de Friese Staten opnieuw een hervatting van de rentebetalingen in Holland. Deze waren in tijdelijk opgeschort geweest wegens de desastreuze gevolgen van de kerstvloed van 1717. De Staten van Friesland motiveerden de snelle hervatting van rentebetalingen met het argument hun reputatie te willen beschermen tegen nieuwe klachten van externe schuldeisers, wat zou passen bij de angst voor represailles.<sup>28</sup> Ondanks deze overweging om zo het vertrouwen te herstellen, vonden er pas vanaf 1720 regelmatige rentebetalingen plaats in Holland.

Bovendien was, in weerwil van de verklaring aan de Staten van Holland, nog geen sprake van een gelijke behandeling van de Hollandse en Friese crediteuren. In 1720 werd weliswaar ook belasting geheven over de in Friesland geplaatste schuld, maar niet zoveel als over die in Holland. De Friese obligatiehouders ontvingen dat jaar namelijk nog een effectieve rente van 2,5%, terwijl de Hollanders het moesten doen met 2%. Dat halve procentpunt lijkt op het oog misschien verwaarloosbaar, relatief gezien ontvingen de Friezen 25% meer dan de Hollanders. Dit verschil bleef nog tot 1725 bestaan.<sup>29</sup>

Ook in een ander opzicht, dat van de betaalde termijnen, was de behandeling nog niet gelijkgetrokken. Dat zat namelijk als volgt. De betalingen over de in Holland geplaatste schuld waren in 1716 hervat. Deze betaling betrof dus de gemiste termijn over 1711. Deze achterstand van vijf jaar bleef hierna in stand. Zo betaalde Gulbartus Knok in 1734 de vervallen losrente

blem of exchange in middeleeuws Dordrecht, ca. 1300', in J. Zuijderduijn en D. Raeymaekers (red.), *Publieke financiën in de Lage Landen, 1300-1800* (Maastricht, 2015) 27-48; M. van der Heijden, *Geldschieters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden, 1550-1650* (Amsterdam, 2006) 129-131; J. Zuijderduijn, *Medieval Capital Markets. Markets for Renten, State Formation and Private Investment in Holland, 1300-1550* (Leiden, 2009).

26 J.E. Heeres, 'Holland contra Groningen', *Groningse volksalmanak. Historisch jaarboek voor Groningen* (1890) 175-197; A. Feenstra, 'Hiding in a Twilight Zone.

Credible Commitment in the Dutch Republic and Groningen's 1680s default', *Histoire & Mesure* 30 (2015) 79-116; A. Feenstra en S. Muller, 'Wie wil wachten op het zoet? De laatste adem van Amsterdamse kopers van Groningse lijfrenten, 1660-1760', *Historisch Jaarboek Groningen* (2016) 46-65.

27 H. Spanninga, *Gulden vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum, 2012) 319/20.

28 Tresoar, SvF inv. nr. 125/12, Resoluties, 28 februari 1718.

29 Ibidem, inv. nr. 541, Landdagstukken, 1725.

over het jaar 1729 en in 1735 over 1730. Beide keren deed hij dit in Het Wapen van Friesland van kastelein Nicolaas Menkema, waar Frieslands bodekantoor hield.<sup>30</sup> Ook de lijfrenten werden met een vertraging betaald. Zo betaalde Epeus Wielinga als ontvanger-generaal van de lijfrenten in 1734 die over 1730 en in 1735 over 1731. Hij deed dit op een andere locatie, namelijk, in herberg Groningen en Ommelanden in de Warmoesstraat.<sup>31</sup> Op een later moment gebruikte ook Knok dit etablissement om de losrenten te betalen. In dit geval betaalde hij in 1744 de termijn over 1739.<sup>32</sup> Tot en met 1747 adverteerden de ontvangers van de lijfrente en losrente consequent de betalingen van de termijnen, met een vertraging van respectievelijk vier en vijf jaar.<sup>33</sup> Die achterstand werd niet ingelopen. Wel ontvingen de crediteuren in Holland consequent ieder jaar één jaar aan rente.

### *Financiële gevolgen en reactie*

Die hervatting van de rentebetalingen hielp hooguit om niet nog harder aangepakt te worden door de Staten van Holland. Het verkrijgen van nieuwe leningen was een ander verhaal. Dat merkte de ontvanger Knok toen hij probeerde een nieuwe lening in Amsterdam te plaatsen. In 1725/6 wilden de Staten van Friesland nieuwe sluizen aanleggen bij het Dokkumer Diep, waarvoor financiering nodig was. Knoks opdracht was om voor dit doel f50.000 te lenen.<sup>34</sup> Hij kwam echter van een koude kermis thuis en moest zijn opdrachtgevers meedelen dat hij hiervoor geen geld had kunnen krijgen in Holland.<sup>35</sup> De Staten van Friesland zagen zich dus voor een nieuw probleem geplaatst door deze kredietrantsoering.

Om toch aan geld te komen voor het financieren van deze waterwerken schreven de Staten van Friesland een lijfrentelening uit. Dat was een dure aangelegenheid. De rente die hierop vergoed werd, bedroeg maar liefst 10%, al werd er wel direct een korting van 2% aangekondigd.<sup>36</sup> Indirect joeg de wanbetaling in Holland de Friese Staten dus op kosten, doordat ze uitgesloten werden van nieuwe leningen op de Amsterdamse kredietmarkt.

De Staten deden nog meer op financieel gebied toen ze zich geconfronteerd zagen met de uitsluiting. Zo experimenteerden de Staten met een nieuw soort annuïteit. Deze week af van de gewone losrente doordat het een beperkte looptijd had en de aflossing deel uitmaakte van de termijnbetalingen. Het is daarmee het best te vergelijken met een moderne hypothecaire annuïteitenlening. Voor Friesland was deze leenvorm toentertijd nieuw. De eerste van dit type lening had met een looptijd van dertien jaar en een nominale rente

30 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (27 juli 1734); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (2 augustus 1735).

31 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (27 juli 1734); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (6 augustus 1735).

32 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (22 augustus 1744).

33 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (29 juli 1747); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (2 september 1747).

34 Tresoar, SvF inv. nr. 267/215, Secrete resoluties, 13 juli 1726.

35 Ibidem, inv. nr. 267/217, Secrete resoluties, 10 augustus 1726.

36 Ibidem.

van 12%, een effectieve opbrengst van 7% per jaar.<sup>37</sup> Daarmee lagen de kosten voor het gewest, en dus het rendement voor de investeerders, iets hoger dan voor de 8%-lijfrentelening.<sup>38</sup> Het is zodoende evident dat Friesland investeerders meer moest bieden om het risico op een nieuwe wanbetaling te compenseren bij het aangaan van een nieuwe lening.

Niet alleen voor nieuwe leningen, ook voor de bestaande schuld verwachten investeerders extra compensatie. Hiervoor zijn twee redenen aan te wijzen. De eerste is dat ook voor hen het risico op toekomstig slecht betaalgedrag gold, zeker nu Friesland zich al een keer onbetrouwbaar had getoond. Op de tweede plaats verminderde de belasting die de Friezen hieven over de uitstaande schuld het effectieve rendement. De lagere prijs die op die secundaire markt werd betaald ging ten koste van de initiële investeerders, die hun verlies moesten nemen.

De Friese regenten waren zich bewust van deze gevolgen. Zoals al eerder, bij de afkondiging van het moratorium, anticipeerden de Friese regenten op de werking van de secundaire kapitaalmarkt. In 1732 kreeg ontvanger-generaal Knok van de Staten de opdracht om obligaties tegen een koers van 67% aan te kopen en de achterstallige rente te betalen. Daarbij werd wel een onderscheid tussen Friese en Hollandse obligaties gemaakt. Want voor de Hollandse hoefde hij alleen de rente te vergoeden die meer dan vijf jaar bedroeg.<sup>39</sup> De achterstand van vijf jaar hoefde hij dus niet te compenseren. Het rendement (*current yield*) bedroeg bij deze prijs 3% op jaarbasis, wat geen alarmerend rentepercentage was.

Deze prijs van 67% moet redelijk in de buurt van de marktprijzen gelegen hebben. Dat valt af te leiden uit een volgende regeling die de Staten van Friesland troffen in 1742. Het werd Friese belastingbetalers namelijk toegestaan om de belastingen met schuldpapier te voldoen. Dit werd bij inning gerekend tegen 75% van de nominale waarde. Dus met een obligatie van duizend gulden nominaal kon *f*750 aan belasting voldaan worden. Tenzij de persoon in kwestie aan kon tonen dat hij meer dan 75% betaald had, gold dit tarief.<sup>40</sup> Dit impliceert dat de Staten die 75% als redelijke bovengrens zagen van wat er op de markt als aanvaardbaar werd gezien.

Ook buiten het gewest werden Friese obligaties op de secundaire markt verhandeld. Een veiling te Utrecht in 1738 geeft inzicht in hoe marktpartijen de Friese obligaties taxeerden. Allereerst was de prijs van belang. Deze werd uitgedrukt in een percentage van de nominale waarde. Dat was in dit geval 77%, wat overeenkomt met een jaarlijks rendement (*current yield*) van 2,6%.

37 Ibidem, inv. nrs. 569, 586, 601, 604, 638, 683, Landdagstukken, 1730, 1734, 1739, 1740, 1745, 1750.

38 Lijfrenten werden niet afgelost. Bij overlijden verviel de betalingsverplichting. Lopende tegen 8% effectief zou een investeerder na 13 jaar 4% in totaal ontvangen, dus 0,3% per jaar gemiddeld. Bij 25 jaar was dit 4%; bij 50 jaar 6% en bij een

leeftijd van 80 jaar leverde de 8%-lijfrentelening 6,75% per jaar op. Pas bij honderd jaar bedroegen de kosten over de lijfrente ook 7%.

39 Tresoor, SvF inv. nr. 267/238, Secrete resoluties, 4 maart 1716.

40 Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 159.

Het tweede opvallende is dat bij de verkoop vermeld staat dat de rente tot augustus 1732 voldaan was. Voor de vijf jaar die Friesland achterliep werd geen aparte vergoeding gerekend.<sup>41</sup> Dat was blijkbaar zo gewoon geworden dat dit overbodig was.

De prijzen op de secundaire markt konden in werkelijkheid lager zijn en het verlies aanzienlijk groter. Dit blijkt uit een vergelijkbare veiling tien jaar later eveneens in Utrecht. Daar bedroeg de prijs minder dan de helft van de nominale waarde, namelijk 49,25%. Wat verder vermeldenswaardig is de weergave van de rente, die vermeld werd als 2%. De belasting werd dus direct verdisconteerd in de aanduiding van de nominale rentevoet. Bij deze prijs van 49,25% bedroeg het rendement 4,06%. Deze hogere rente was een uiting van de hogere risicoperceptie, vergeleken met tien jaar daarvoor. De laatst betaalde rente had betrekking op 1742.<sup>42</sup> Dit is iets meer dan de standaard vertraging in de betaling van vijf jaar. Dat is mogelijk te verklaren uit het feit dat deze veiling in Utrecht plaatsvond en de rente over 1743 nog niet in Amsterdam opgehaald was.<sup>43</sup> Opnieuw werd er voor de vijf jaar die Friesland achterliep geen aparte vergoeding gerekend. Het verlies voor de verkopende partij was niettemin aanzienlijk. Zij moesten een verlies van de helft van de aanschafwaarde incasseren.

Dat de betalingen in deze periode stroever verliepen, blijkt ook uit de aankondigingen van de rentebetalingen in Amsterdam. Deze lijken, tijdelijk, te stoppen. De laatste reguliere aankondigingen dateren van 1747.<sup>44</sup> In deze advertenties in januari 1748 kondigde ene D. Tebbitman, koopmansbode te Amsterdam, de voortzetting aan van de betaling van rente ten laste van Friesland. Hij hield hiertoe kantoor bij de boterhandelaar Nicolaas Menkema die eerder het Wapen van Friesland uitbaatte.<sup>45</sup> De eerstvolgende advertentie van de Friezen dateert van 1756. De ontvangers-generaal Wielenga en Knok kondigden de betalingen van respectievelijk de lijfrente en losrenten aan. Wielinga betaalde deze in het Oudezijds Heerenlogement.<sup>46</sup> Knok betaalde de losrente vanuit het huis van Menkema.<sup>47</sup> Deze schijnbare onderbreking in de betalingsaankondigingen hield waarschijnlijk verband met de gerezen financiële moeilijkheden veroorzaakt door de Oostenrijkse Successieoorlog.

### *Hollandse hulp*

Toen in 1740 de Oostenrijkse Successieoorlog uitbrak, beschikte het gewest over onvoldoende middelen om de uitgaven te dekken. Om deze tekorten op

41 Het Utrechts Archief (HUA) [34-4] Oud notarieel archief (ONA) inv. nr. U169a007/129, 15 maart 1738.

42 HUA, ONA inv. nr. U169a012/108, 21 december 1748.

43 Ch. van Bochove, 'Configuring Financial Markets in Preindustrial Europe', *The Journal of Economic History* 73 (2013) 247-278, aldaar 262.

44 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (29

juli 1747); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (2 september 1747).

45 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (20 januari 1748); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (23 januari 1748); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (25 januari 1748).

46 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (22 juli 1756).

47 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (18 september 1756).

te vangen, probeerde ze geld te lenen. Dat bleek een lastige, zo niet onmogelijke opgave. Geconfronteerd met de onmogelijkheid om, tegen de geboden voorwaarden geld te lenen, zochten de Friese regenten contact met hun Hollandse collega's. Daartoe vaardigden zij in maart 1745 baron Schwartzenberg thoe Hohenlandsbergh en J. Vegelin van Claarbergen naar Holland af. Hun opdracht was om te benadrukken dat Friesland echt met geen mogelijkheid aan geld kon komen. De belasting kon niet worden verhoogd wegens de veesterfte.<sup>48</sup> Anderzijds was lenen ook geen optie, want zo schreven zij: '[door] het totaal verval van het credit, in zoo verre selvs, dat de Provincie, ook onder Garantie van Haar Hoog Mog. [Staten-Generaal] geene gelden op interest kan bekoomen'.<sup>49</sup>

De Staten van Holland stonden niet onwelwillend tegenover de Friezen. Half mei 1745 lieten zij weten een lening van twee miljoen gulden te willen plaatsen tegen de schappelijke rente van 3%. Het enige wat daarvoor nog nodig was, was instemming van de Staten van Friesland. Gegeven de precaire financiële situatie zou men verwachten dat zij dit direct omarmden. De Staten draalden echter opmerkelijk lang, tot verbazing van de Hollanders.<sup>50</sup>

Op 5 augustus 1745 was het dan zover, de ontvangers-generaal Knok en Van Bouricius werden naar Den Haag gestuurd om de twee miljoen gulden in ontvangst te nemen.<sup>51</sup> Daarbij kregen ze ook een instructie over de besteding van het geld. Zij moesten dat spenderen aan de uitstaande petities en subsidies en aan de generaliteitsrenten.<sup>52</sup> Tegelijkertijd werden de inkomsten van het kantoor van de domeinen overgeheveld naar dat van de losrenten, om daar in de toekomst de aflossing van de lening uit te voldoen.<sup>53</sup>

In het daaropvolgende jaar, 1746, verzochten de Staten van Friesland nogmaals een lening van twee miljoen gulden van de Staten van Holland.<sup>54</sup> Deze weigerden echter een nieuwe lening aan te gaan. Raadspensionaris Anthonie van der Heim gaf aan landssecretaris Van Sminia te kennen dat een dergelijke lening Hollands krediet bedreigde. Ter illustratie wees hij erop dat Holland wegens de vorige lening zelf al een dure loterijlening had moeten aangaan voor tien miljoen gulden.<sup>55</sup> De Friezen lieten zich door deze afwijzing niet uit het veld slaan en herhaalden hun verzoek aan Van der Heim. Wel besloten ze om, als de Staten van Holland bij hun standpunt zouden blijven, de Generaliteit om een lening te verzoeken.<sup>56</sup> Bij zijn afwijzing suggereerde Van der Heim aan de Friezen dat tegen een goede (lees: hogere) rente, nog wel een lening te plaatsen zou moeten zijn onder garantie van de Staten-Generaal.<sup>57</sup>

48 Tresoar, SvF inv. nr. 152/28, Resoluties, 26 maart 1745.

49 Tresoar, Verzameling Fries Genootschap (VFG) [344] inv. nr. 254, Lening van Holland aan Friesland, 1745.

50 Ibidem.

51 Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 26.

52 Tresoar, SvF inv. nr. 152/127, Resoluties, 5 Augustus 1745.

53 Ibidem.

54 Ibidem, inv. nr. 267/306, Secrete resoluties, 9 maart 1746.

55 NA, Archief van Anthonie van der Heim [3.01.22] inv. nr. 301 en 379, Registers uitgaande brieven, 9 en 15 maart 1746.

56 Tresoar, SvF inv. nr. 267/316, Secrete resoluties, 19 maart 1746.

57 Ibidem, inv. nr. 267/321, Secrete resoluties, 1 april 1746.



## Reacties en oplossingen na 1745

En dus moesten de Friezen opnieuw aankloppen bij de Generaliteit. Een jaar eerder, in maart 1745, hadden de Staten van Friesland daar al vergeefs aangegeven dat zij in geldnood zaten.<sup>58</sup> Toen bood de Hollandse lening een alternatief. Nu deze weg afgesloten was, werden de onderhandelingen met de Generaliteit heropend. Hierin brachten de Staten van Friesland twee zaken naar voren. De eerste was dat ze de enorme oorlogsuitgaven die de Unie van het gewest vroeg niet konden opbrengen. Op de tweede plaats dat ‘het verval dan der selver credit [het] ondoenlijk maekt’ om de tekorten door leningen te financieren.<sup>59</sup> De retoriek was uiteraard dat de Generaliteit het gewest te hulp moest komen met leningen om zo de lasten van de Oostenrijkse Successieoorlog te dragen.

Achtereenvolgens zijn in de periode vanaf 1745 drie strategieën in het Friese gewestelijke schuldbeheer te onderscheiden. Allereerst de genoemde strategie van het leunen op de borgstellingen door Generaliteit. Deze duurde tot circa 1755. De tweede was de hernieuwing van de beproefde strategie van consequent te late betalingen. De derde was het plaatsen van nieuwe leningen waarmee oude leningen werden afgelost. Deels overlaptten deze strategieën elkaar in de tijd.

### *Generaliteitsleningen*

De Generaliteit schoot Friesland inderdaad in 1746 te hulp. Ze ontvingen toen een lening van bijna één miljoen gulden à 3,5%.<sup>60</sup> Daarmee was de Friese nood nog niet geëdigd. In het daaropvolgende jaar ontspoon zich een uitvoer-



Portret van Anthony van der Heim, Raadpensionaris van Holland, 1737-1746.

Bron: Rijksmuseum nr. RP-P-OB-48.606.

58 Ibidem, inv. nr. 267/280, Secrete resoluties, 26 maart 1745.

59 Ibidem, inv. nr. 267/47, Secrete resoluties, 4 maart 1747.

60 Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 190; Tresoar, SvF inv. nr. 683/13, Landdagstukken, 1750.

61 Tresoar, SvF inv. nr. 267/346, Secrete

resoluties, 4 maart 1747; ibidem, inv. nr. 267/352, Secrete resoluties, 18 maart 1747, inv. nr. 267/365, Secrete resoluties, 9 juni 1747, inv. nr. 267/367, Secrete resoluties, 7 juli 1747.

62 Tresoar, SvF inv. nr. 156/140, Resoluties, 15 augustus 1749, inv. nr. 156/142, Resoluties, 15 augustus 1749.



waar van de Coëditie dagelijks aan 's Comps. Werf kan worden gezien.  
**Mr. JACOB BOREEL VAN HAERSMA**, Ontfanger Generaal van de Losrenten wegens de Provincie van **VRIESLAND**, zal, ten Huize van **JOHANNES MENKEMA** op den Cingel te Amsterdam, vacceren ter Betaaling der Interesten van de **OBLIGATIEN**, vercheenen tot den 4 Augustus 1767 inclus; als ook ter intrekking der **COUPONS** van de 3 per Cts. **OBLIGATIEN**, vercheenen den 1 Augustus 1772; op den 1, 3 en 4den dito, des morgens van 8 tot 12 uren; leggende de Rekenlyst ten Comptoire voornoemd.  
**EPEUS WIELINGA**, Ontvanger Generaal der Lyfrenten wegens de Provincie Friesland, adverteerd dat op den 4, 5, 6de Augustus 1772, van 9 tot 12 uren, t'Amsterdam in 't Oude Heeren Logement, zullen worden betaald alle de **LYF RENTEN** die tot laste van die Provincie vercheenen zyn, voor den 1sten January 1768.

Advertentie in de *Amsterdamse Courant* waarin ontvangers-generaal van Friesland Jacob Boreel van Haersma en Epeus Wielinga de rentebetalingen bekend maakten van respectievelijk de obligatielening van 1767 en lijfrenten van 1768.

Bron: 'Advertentie', *Amsterdamse Courant* (28 juli 1772).

rige correspondentie tussen de Staten van Friesland en de Staten-Generaal over aanvullende leningen.<sup>63</sup> In de zomer van 1747 leek het er eindelijk van te komen dat de Generaliteit inderdaad een lening van anderhalf miljoen gulden voor Friesland zou plaatsnemen.

Uit deze lening moesten eerst de vorderingen van de bankiers Pels en Clifford betaald worden. De vordering kwam voort uit het Friese aandeel in de betaling van Russische troepen.<sup>64</sup> Een vergelijkbaar voorstel werd gedaan met betrekking tot de eveneens Amsterdamse bankier Boas. Hij had afgedankte Beierse troepen betaald. Ook hij zou uit deze lening terugbetaald moeten worden.<sup>65</sup> De Friezen bleken de huid al verdeeld te hebben voordat de beer geschoten was. Want, op 21 september 1747 weigerde de Generaliteit de gevraagde lening van anderhalf miljoen gulden. De nood werd hierdoor nog acuter dan zij al was, temeer daar Franse troepen de zuidgrens van de Republiek inmiddels hadden overschreden.<sup>64</sup>

Toch bood de Generaliteit uiteindelijk de oplossing voor de meest acute nood. In 1747 garandeerde de Generaliteit voor anderhalf miljoen gulden aan leningen. Ook in de jaren 1750-1753 kon Friesland onder garantie van de Generaliteit lenen. De schuld aan de Generaliteit groeide op die manier tot 11 miljoen gulden in 1755. De oplossing van de Generaliteitsleningen bleek beperkt. Want in 1754 moest het betaalkantoor van de Unie, evenals in 1715, de deuren sluiten, opnieuw wegens achterblijvende gewestelijke betalingen.<sup>65</sup> Dat betekende dat Friesland vanaf dat moment weer op eigen kracht geld moest zien te vinden.

Paradoxaal steeg de Friese gewestelijke schuld slechts beperkt tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog. Doordat het gewest zo moeilijk aan leningen

63 Ibidem, inv. nr. 156/54, Resoluties, 20 augustus 1749.

64 Ibidem, inv. nr. 153/92-93, Resoluties, 21 September 1747.

65 Ibidem, inv. nr. 683/13, Landdagstukken, 1750; Trompetter, *Gewestelijke financiën. Friesland*, 190/1; Tresoar, SvF inv. nr. 718, Landdagstukken, 1755; Dormans, *Het tekort*, 156; M. 't Hart, 'The United Provinces, 1579-1806', in R. Bonney (red.), *The Rise of the Fiscal State in Europe, c.1200-*

1815 (Oxford, 1999) 309-325, aldaar 313; Fritschi, *De patriotten*, 39-41.

66 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (22 juli 1756); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (18 september 1756).

67 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (22 september 1757); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (14 september 1758); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (13 september 1759).

68 Informatie over de familieband is be-

kwam, steeg de schuld ook minder. De Spaanse Successieoorlog had een meer dan verdrievoudiging betekend, tot 37 miljoen in 1720. Daarvan was in 1740-1745 circa 32 miljoen gulden over. Met de Oostenrijkse Successieoorlog steeg de schuld met ongeveer een derde, tot 43 miljoen gulden in 1755. Het grootste deel van de schuld kwam dus nog steeds voort uit de Spaanse Successieoorlog.

### *Hernieuwing verlate betalingstermijn*

In 1756 verschenen er opnieuw Friese advertenties met aankondigingen van rentebetalingen.<sup>66</sup> Dit volgde niet toevallig direct op het staatsbankroet van het Uniekantoor. Om weer zelfstandig te kunnen lenen, was een herstel van de Friese reputatie noodzakelijk, waaraan regelmatige rentebetalingen bijdroegen. Evenals vóór de Oostenrijkse Successieoorlog adverteerden de Friese ontvangers van de lijfrente en losrente de betalingen met een vertraging van respectievelijk vier en vijf jaar. Vanaf 1756 tot 1761 gebruikte de ontvanger van de losrenten, Gulbartus Knok, opnieuw de diensten van Nicolaas Menkema, hiervoor.<sup>67</sup> Vanaf 1767 zou zijn zoon, Johannes Menkema, die praktijk voortzetten.<sup>68</sup> Die verlate termijnen bleven tot en met 1794 voor de lijfrenten en 1797 voor de losrenten bestaan.<sup>69</sup>

Over welk effect die constant verlate betalingen hadden, valt iets af te leiden uit de portfolio van de Utrechtse vroedschap Jan Carel Van der Muelen. Zijn ontvangsten geven goed inzicht in hoe consequent de betalingen inderdaad ontvangen werden. Ieder jaar van 1740 tot 1803 noteerden hij, en later zijn zoon, vrijwel ieder jaar een ontvangst over zijn investering in de Friese schuld met een netto rendement van 2%, wat overeenkomt met de nominale rente minus de korting. Hierop zijn slechts enkele uitzonderingen te vinden. In de jaren 1777-1780 noteerde hij geen ontvangst, terwijl er wel betalingen geadverteerd werden.<sup>70</sup> De ontbrekende ontvangsten in die jaren moeten dus te wijten zijn aan Van de Muelen zelf, wellicht doordat hij niet de moeite nam het in Amsterdam op te halen.<sup>71</sup> Interessanter zijn de jaren 1752-1755, waarin Van der Muelen een lager rendement dan 2% noteerde. Dit viel sa-

schikbaar op de webpagina van de familie Andriessen, URL: <http://andriessen.pl> (december 2019); voor de betalingen: 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (17 november 1767); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (29 juli 1777); 'Familiebericht', *Amsterdamse courant* (28 juli 1787); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (27 juli 1797).

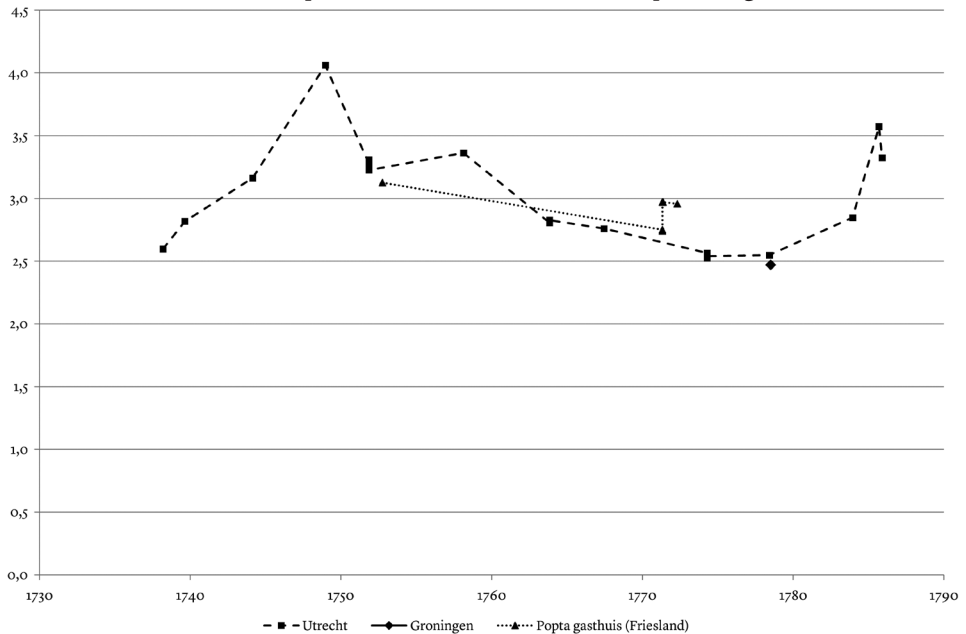
<sup>69</sup> 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (31 juli 1794); 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (2 augustus 1794); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (27 juli 1797).

<sup>70</sup> 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (29 juli 1777); 'Advertentie', *Oprechte Haar-*

*lemsche courant* (28 juli 1778); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (31 juli 1779); 'Advertentie', *Oprechte Haerlemsche courant* (1 augustus 1780).

<sup>71</sup> Van Bochove, 'Configuring Financial Markets', 262.

Grafiek 3. Rendementen op Friese staatsschuld, 1730-1790 (percentage)



Bron: HUA, ONA inv. nr. U169a007/129, 15 maart 1738, inv. nr. U176a003/18, 22 augustus 1739, inv. nr. U203a002/9, 22 februari 1744, inv. nr. U169a012/108, 21 december 1748, U169a013/109, 6 november 1751, inv. nr. U234a001/52, 18 februari 1758, inv. nr. U204a007/87, 29 oktober 1763, inv. nr. U188a026/53, 13 juni 1767, inv. nr. U256c011/33, 16 april 1774, inv. nr. U247a017/53, 30 mei 1778, inv. nr. U247a020/83, 13 december 1783, inv. nr. U227a013/20, 10 september 1785, inv. nr. U270a007/164, 26 november 1785; Groninger Archieven, Familie Van Swinderen en De Marees van Swinderen [552] inv. nr. 708, Concept-inventaris en voorstel tot verdeling van de nalatenschap van Anna Maria Trip, weduwe van burgemeester W. van Swinderen, 6 juli 1778. Met latere aantekeningen door Wicher van Swinderen, 1786; Tresoar, Poptagasthuis [131] inv. nr. 386, Stukken betreffende de aan- en verkoop van obligaties, 29 september 1752; 16 mei 1771; 25 april 1772.

men met de jaren waarvoor de jaarlijkse aankondigingen van de rentebetalingen ontbraken, de rente-uitgaven daalden en Friesland werd afhankelijk van generaliteitsleningen. Deze lagere rendementen waren dus het gevolg van de betalingsproblemen. Verder ontving hij ook consequent ieder jaar het beloofde rendement, zij het met vijf jaar vertraging. Overigens lijkt hij er dan ook geen melding van gemaakt te hebben op welk jaar de betaalde rente betrekking had.<sup>72</sup> En in feite maakte het ook niet uit welk jaar er officieel genoemd werd, zolang er consequent betaald werd. Die weliswaar late en lage, maar wel trouwe betaling, maakte dit een voorspelbaar effect. Dit moet bijgedragen hebben aan het herstel van het vertrouwen op de kapitaalmarkt in de Friezen.

72 J. Fynn-Paul, 'Investment Behaviour in the Netherlands during the Long Eighteenth Century. An Analysis based on the The Van der Muelen Family Portfo-

lio, 1738-1814', in J. Zuijderduijn en D. Raeymaekers (red.), *Publieke financiën in de Lage Landen, 1300-1800* (Maastricht, 2015) 111-137.

### *Terugkeer op de kapitaalmarkt*

Vanaf 1759 probeerden de Staten van Friesland weer op eigen krediet geld te lenen. Het lukte dat jaar om tegen de schappelijke rente van 3,5% ongeveer een half miljoen gulden te lenen. Deze werden gevolgd door twee leningen in 1762/3 tegen de nog lagere rente van 3%.<sup>73</sup> Tegen dezelfde rente werden vervolgens in de jaren 1767-1770 zeven leningen geplaatst, met als expliciete doelstelling om de Hollandse lening uit 1745 af te lossen.<sup>74</sup> De rente van 3% was identiek aan wat men betaalde. Het motief voor de substitutie was dus een andere dan de kosten. In ieder geval slaagde de opzet. Friesland haalden zeker anderhalf miljoen gulden uit de markt. Tenminste een deel van deze nieuwe 3%-leningen werd in Amsterdam geplaatst en betaald. In 1778 en 1781 slaagden zelfs twee leningen tegen 2,75%. Een beter bewijs voor het herstel van het Friese krediet is er niet.<sup>75</sup>

Dat herstel is gezien de betalingsgeschiedenis opmerkelijk. De markt nam niet zondermeer nieuwe leningen op, zoals we in 1710 en 1725/6 en rond de Oostenrijkse Successieoorlog zagen. Hoe moeten we deze lage rentevoet verklaren? Het eerste wat vastgesteld moet worden, is dat de nominale rente ook daadwerkelijk uitbetaald werd. In de advertenties werd bij de betaling van deze 3%-coupons vermeld dat deze zonder vertraging betaald werden. Over korting door middel van belasting werd niet gerept.<sup>76</sup> Bovendien werd de rente over de oudere leningen niet verhoogd, ondanks voorstellen in 1730 en 1763, om deze van 2% naar 3% te verhogen.<sup>77</sup> Daarmee waren de geboden voorwaarden in betalingstermijn en rentevoet beter dan die over de uitstaande schuld. Op de tweede plaats blijkt uit de prijzen waartegen de reeds in omloop zijnde Friese obligaties verhandeld werden dat het hier een marktconforme rente betrof. Daarvoor bestaan zowel binnen als buiten het gewest enige marktprijzen, die een onderling vergelijkbaar beeld laten zien. Omstreeks 1759 lagen de rentes net onder 3,5%, zodat de geboden rente van 3% iets gunstiger was. Ook begin jaren '60 volgde de coupon voor de nieuwe rente de markt, ditmaal onder de 3%. Zelfs de leningen van 1778 en 1781 van 2,75% blijken de markt te hebben gevolgd. Het verloop van de rentes impliceert een lage risicoperceptie bij de beleggers in de verschillende gewesten.

Het antwoord op de vervolgvraag wat die daling in de risicoperceptie veroorzaakte ligt waarschijnlijk in de voorspelbaarheid. Hoewel ze altijd te laat en te weinig betaalden, betaalde de Friese overheid trouw wel ieder jaar een

73 Tresoar, SvF inv. nr. 766, Landdagstukken, 1765.

74 Ibidem, inv. nr. 847, Landdagstukken, 1780.

75 Ibidem; NA, Provinciale Resoluties inv. nr. 484/31, Deductie Staten van Zeeland, ca. 1770. Hoewel omschreven als deductie van Zeeland, lijkt dit een Fries stuk te zijn; *Amsterdamse courant* (28 juli 1772); Tresoar, SvF inv. nr. 880, Landdagstukken, 1785.

76 'Advertentie', *Haerlemse courante* (18 januari 1768); *Amsterdamse courant* (28 juli 1772); 'Advertentie', *Amsterdamse courant* (22 juli 1773).

77 Tresoar, SvF inv. nr. 1788/72, Repertorium journalen over 1638-1754, aangelegd door Plettenberg, [1770-1780], 14 maart 1730; Tresoar, Familie thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg [326] inv. nr. 3512, Voorstel, 1763.

termijn. Juist dit consequente betaalgedrag maakte dit voorspelbaar, waarmee het risico op wanbetaling in de ogen van de beleggers daalde.

### Besluit

Dat Johannes Menkema in Holland de rente onvolledig en te laat betaalde was inmiddels gewoon geworden. De politiek van consequent verlate betalingen zorgden voor een helder verwachtingspatroon bij de beleggers. Ieder jaar ontvingen ze interest. Dat deze termijn officieel vijf jaar tevoren was vervallen, was bekend en verwacht. Pas als die termijn overschreden was, werd de rente verder verrekend. De verwachting was dus dat er ieder jaar trouw een termijn kwam.

De oorsprong van de problemen lag bij de explosieve groei van de Friese schuld tijdens de Negenjarige Oorlog en vooral de Spaanse Successieoorlog. De *casus* Friesland laat zien dat er weldegelijk sprake was van betalingsproblemen in de overheidsfinanciën als gevolg van de Spaanse Successieoorlog. Het leidde tot een Fries staatsbankroet. Paradoxaal steeg de gewestelijke schuld tijdens Oostenrijkse Successieoorlog slechts beperkt in vergelijking met de Spaanse Successieoorlog. Doordat de Friezen hun financiën niet op orde hadden, bleek het nog moeilijker om aan nieuwe leningen te komen.

Het laat vervolgens ook zien dat deze problemen ook op de lange-termijn bleven voortbestaan. Tot na de Republiek bleven de Friezen hun rentebetalingen met een vertraging van vijf jaar voldoen. De verlate betaaltermijn gold bovendien alleen de buiten Friesland betaalbare schuld. De federale structuur van de Republiek bood dus de mogelijkheid tot het creëren van rechtsongelijkheid tussen schuldeisers in verschillende gewesten. Tevens leidde de complexe Friese organisatie van de overheidsfinanciën tot ongelijkheid tussen schuldeisers met een ander instrument, lijfrenten of losrente. Ook deze ongelijkheid bleef in stand tot aan de Bataafse revolutie. Zodoende wierp de Spaanse Successieoorlog een lange schaduw over de gewestelijke financiën.

Die schaduw van de Spaanse Successieoorlog kon alleen maar zo lang zijn dankzij de federale structuur van de Republiek. Als gevolg van de tijdelijke betalingsstop, kregen de Friezen in de jaren '20 van de achttiende eeuw geen nieuwe leningen in Holland geplaatst. Toen de financiële nood hoog was ten tijde van de Oostenrijkse Successieoorlog, boden eerst Holland en daarna vooral de Generaliteit een uitweg. Er bestond dus een politieke uitweg, dankzij de federale structuur, indien gewesten geconfronteerd werden met de rantsoenering van het krediet door de markt. De keerzijde is dus dat de disciplinerende macht van de markt door de politieke instituties werd uitgehold.

Het belangrijkste gevolg was dat de Staten niet noodzakelijkerwijs tot een vergelijk met de schuldeisers hoefden te komen, voordat zij weer konden lenen. Ook de crediteuren moeten hebben begrepen dat het uitsluiten van toekomstige leningen als pressiemiddel zodoende ineffectief bleek. Mogelijk droeg dat besef bij aan het uitblijven van verdere maatregelen en acceptatie

van de ontstane situatie. Doordat de Staten van Friesland niet tot een vergelijk hoefde te komen, kon die verlate en onvolledige betaling blijven bestaan.

Uiteindelijk mondde dit uit in een nieuwe vorm van regelmaat en betrouwbaarheid. Doordat het gewest in ieder geval consequent te weinig en te laat betaalde, wisten beleggers wat zij konden verwachten. Tevens is het goed voorstelbaar dat beleggers anticipeerden op de eerdere ervaringen dat als er echte financiële problemen zouden ontstaan, de Generaliteit of Holland de Friezen te hulp zouden schieten. In dat geval zou dit kunnen leiden tot een synergie van moreel wangedrag tussen de Staten en beleggers, hoewel hier geen concrete aanwijzingen voor zijn. Wellicht is dat te verklaren door de tweede opschorting van betalingen door het Uniekantoor in 1754. De extra kredietmogelijkheid van het lenen onder garantie van de Generaliteit was afhankelijk van voldoende centrale inkomsten. Als de gewestelijke bijdragen achterbleven bleek die garantie in de praktijk niets waard.

Zodoende geeft het Friese voorbeeld aanleiding om de opschorting van de betalingen van het Uniekantoor in 1715 en 1754 te heroverwegen. Immers, deze waren het gevolg van achterblijvende gewestelijke bijdragen. De gewesten voldeden dus niet alle rekeningen en stelden eigen prioriteiten, zoals rentebetalingen aan beleggers in de gewestelijke schuld. De ontvanger van de Unie moest de gewestelijke tekorten zien op te vangen. Dat deed hij deels door die achterstallige betalingen om te zetten in leningen. De institutionele federale organisatie bood gewesten dus de mogelijkheid achter te blijven in betalingen, zonder dat dit directe consequenties had voor het eigen krediet. Dat systeem werkte zo lang de gewesten dan tenminste de rente over die leningen voldeden; de Generaliteitsinkomsten waren ontoereikend dergelijke verplichtingen te dekken. Bovendien werkte dat alleen als er per saldo voldoende inkomsten waren. Indien ieder gewest de prioriteiten volledig bij de eigen uitgaven legde, leidde dit tot een klassiek voorbeeld van de tragedie van de meent (*tragedy of the commons*). De betalingsproblemen bij de Generaliteit waren dus geen verwaarloosbare incident, maar een symptoom van een meer dan maximaal opgerekt systeem. Zelfs het extra krediet van de Generaliteit kon de gewestelijke betalingsproblemen niet langer verhullen.

